

Jednání symposia bylo po všech stránkách perfektně připraveno a umožňovalo všem účastníkům vyjádřit své názory, vyslechnout mínění jiných a ve vzájemné diskusi jak při oficiálním jednání, tak mimo ně si ujasnit vzájemná východiska a cíle. Je asi samozřejmé, že na akci s tak širokou mezinárodní účastí se vyskytla řada neshodných i protichůdných názorů na dílčí otázky. Bohatá diskuse však jistě přispěla k jejich odstranění a podpořila mnoha účastníky vyjádřenou jednotu názorů zúčastněných vědců na základní problém — zachování míru na celém světě.

Ivan Tomek

Celostátní konference „Automatizované systémy řízení a prognózování sociálních procesů — ASŘ/PROG '84“ (1)

V rámci postupného projednávání širšího tématu *automatizace řízení a plánovitě řízené sociálních procesů* se v prosinci 1984 konala v Brně šestá konference (2) věnovaná otázce prognózování sociálních procesů ve spojení s automatizací řízení.

V procesu nepřetržitého zdokonalování systému plánovitě řízení společenské reprodukce po XVI. sjezdu KSČ je v současné době věnována mimořádná pozornost prognostice. V komplexu „prognóza-program-plán-realizace“ je to základní orientující článek. Vypracování prognóz a jejich promítání do programů, plánů a projektů sociálního a ekonomického rozvoje se stává běžnou činností řídicích institucí hospodářské i správní řídicí osy.

Konference ASŘ/PROG '84 byla zaměřena na osvětlení základních problémů prognózování sociálního rozvoje a využívání výpočetní techniky jako prostředku ukládání a zpracování potřebných informací. Jednání konference bylo orientováno do následujících problémových okruhů:

- obecná metodologická východiska vědeckého prognózování sociálního rozvoje a jeho místo v plánovacím systému,
- informační základna a metodické otázky vědeckého prognózování sociálního rozvoje,
- technická a organizační základna vědeckého prognózování sociálního rozvoje (výpočetní technika, AIS, ASŘ, software, instituce),
- praxe a specifika prognózování sociálního rozvoje v územních celcích, výrobních a ostatních socialistických organizacích.

Cílem konference bylo shromáždit dostupné poznatky o hlavních problémech teorie a praxe vědeckého prognózování sociálního rozvoje ve vztahu k ekonomickému a ekologickému rozvoji, o metodách a formách tvorby komplexních prognóz sociálního a hospodářského rozvoje a jejich transformace do podkladů pro praktickou činnost (plánů, programů, koncepcí); konfrontovat současný stav, možnosti a potřeby

(1) Konferenci uspořádali řešitelé hlavního úkolu státního plánu základního výzkumu VIII-3-3 *Řízení a plánování společenských procesů v období výstavby rozvinutého socialismu v ČSSR* ve spolupráci s Českým výborem Komitétu pro vědecké řízení Československé vědeckotechnické společnosti — ČSVTS a Domem techniky ČSVTS Praha. Sborník referátů vydal DT Praha.

(2) První konference *Automatizované systémy řízení a řízení sociálních procesů — ASŘ RSP '79* v Karlových Varech se pokusila vymezit základní teoretické a metodologické problémy sociálního plánování, programování a řízení ve vazbě na rozvoj automatizovaných informačních a řídicích systémů — AIS, ASŘ.

Druhá konference se konala na téma *Sociálněpsychologické aspekty automatizovaných systémů řízení — ASŘ/SPA '80* v Brně. Cílem bylo všestranně osvětlit jediný problém, formování vztahů mezi lidmi, kteří projektují a realizují AIS a ASŘ.

Dalším projednávaným tématem byly *Automatizované systémy řízení a modelování sociálních procesů — ASŘ/MOD '81* na konferenci v Mariánských Lázních. Diskutovalo se, do jaké míry je dnes vůbec možné a účelné spojovat výstavbu ASŘ s modelováním sociálních jevů a procesů.

Čtvrtá konference v Gotwaldově *Automatizované systémy řízení a implementace sociálních plánů — ASŘ/IMP '82* byla věnována všestrannému osvětlení otázek implementace z hlediska teoretického a metodického i z hlediska praxe.

Pátá konference *Automatizované systémy řízení a plánování sociálního rozvoje územních celků — ASŘ/PSÚ '83* v Brně byla věnována otázkám zvyšování efektivnosti plánovitě řízení sociálních procesů cestou sjednocování odpovědnosti s územním principem plánovitě řízení. Z každé konference byl vydán sborník.

informačního zabezpečení prognostických prací (ukazatele, normy, normativy), zabezpečení výpočetní technikou, včetně programových systémů v odvětvových i územních plánovacích a řídicích orgánech.

V úvodu zdůraznil předseda přípravného výboru konference V. Pernica (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) *principy marxistické prognostiky*. Prognózy rozvoje společnosti a člověka spojují marxisté s ideály komunistické společnosti a s ideálem harmonicky a všestranně rozvinuté osobnosti, člověka-tvůrce. Budoucnost je výsledkem záměrné činnosti současného člověka. V tom je principiální odlišnost od buržoazní futurologie konstruující budoucnost z dílčích, často nepodstatných jevů jako výslednici „neznámých“ nebo lidmi „neovládnutelných sil“.

V současných podmínkách prudkých vědeckých a technických přeměn se stává problémem budoucnosti společnost nového typu — společnost komunistická. Jediným zdrojem společenského bohatství je příroda a práce. Zjednodušeně je možno říci, že budoucnost je určena rozvojem těchto dvou zdrojů a jejich vztahu. Marxismus definoval vědecky podložený ideál člověka komunistické budoucnosti. Tímto ideálem je harmonicky a všestranně rozvinutá osobnost, člověk-tvůrce, jehož svobodný rozvoj je podmínkou rozvoje společnosti, a naopak cílem společnosti je ucelený rozvoj člověka.

Úvodní referát *Principy prognózování a plánovitě řízení sociálního rozvoje socialistické společnosti* přednesl F. Kutta (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha). Zdůraznil v něm, že cílevědomě plánovitě řízení společenských procesů je atributem komunismu na všech stupních jeho rozvoje. Rozebral objektivní příčiny prodlužování časového horizontu plánu. Dále se zabýval otázkami cíle prognózování a vazeb prognózy a plánu. Máme-li prognózu stručně charakterizovat jako informační východisko plánu, pak sám plán je prostředkem realizace z prognózy vycházejícího optimalizovaného systému cílů společenského rozvoje za určitý časový úsek, který je dán možností probalancovat jeho úkoly tak, aby se mohly stát závaznou, efektivní, reálně splnitelnou plánovou normou. Autor se dotkl i otázek výstavby informačního systému. Prvním předpokladem dosažení vyšší úrovně celého systému plánovitě řízení společenských procesů je právě zdokonalení informační základny. Cestou k tomu je systematické zdokonalování tří součástí informačního systému: modelování sociálně ekonomických procesů, zdokonalování systému statistických a sociologických ukazatelů a využívání výpočetní techniky a automatizovaných systémů řízení.

K propojení teorie prognózování a praxe společenského řízení byl orientován referát J. Soukupové (Česká plánovací komise, Praha) *K dlouhodobému výhledu rozvoje ekonomiky ČSR*. Autorka v něm shrnula zásadní směrnice dosud vydané vládou ČSR k založení systematické práce na dlouhodobých výhledech rozvoje a seznámila konferenci s vybranými otázkami přípravy návrhu základních směrů hospodářského a sociálního rozvoje ČSR do roku 1995. Zdůraznila především jeho cílovost, vyjádřenou rámcovou definicí cílů rozvoje ekonomiky v rozvoji společnosti a jednotlivců, v oblasti osobní spotřeby, v peněžních příjmech, v ochraně a zlepšování životního prostředí a v efektivním rozvoji národního hospodářství. Nastínila také klíčové problémy odvětví paliv a energetiky, strojírenství, chemického průmyslu, lehkého průmyslu, zemědělsko-potravinářského komplexu, stavebnictví a komplexního řešení oblastních problémů.

Vztahům mezi technickými a sociálními přeměnami byl věnován referát A. Klindery (Kancelář České národní rady, Praha) *K otázkám sociálních změn vyvolaných rozvojem elektroniky*. Současná orientace společenské výroby na intenzifikaci rozvíjením nejdůležitějších směrů vědeckotechnického pokroku (elektronika, komplexní automatizace, jaderná energetika, nové materiály a technologie, biotechnologie) je reálnouází prognóz sociálních problémů, které doprovázejí technický a technologický pokrok. Především jde o zaměstnanost, přeměny práce, zvládnutí informací a hodnotové a motivační struktury.

Příspěvek prof. V. Čecha (Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Plzeň) *Plánování a prognózování profesně kvalifikačních struktur a efektivnost automatizovaných systémů řízení* byl orientován na sociální prognózy v podnicích a výrobně hospodářských jednotkách. Zobecnil dosavadní poznatky z realizace ASŘ pro řízení sociálních procesů, který ve vztahu k vývoji profesně kvalifikačních struktur budou muset vycházet z nových nebo korigovaných metod prognózování a plánování těchto struktur. Východiskem je vývoj výrobní základny podniků a VHJ na základě vědeckotechnického rozvoje. V první řadě půjde o relativně přesné údaje charakterizující rozvoj komplexní automatizace — robotizace.

Teorie a praxe plánování a prognózování sociálních procesů v územních celcích byly uvedeny referáty *Specifické rysy oblastních prognóz sociálního rozvoje* V. Ulma-

na (Výzkumný ústav rozvoje oblastí a měst, Ostrava) a *Prognózování sociálního rozvoje v územních celcích* J. Novotného (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, pob. Ústí n. Lab.). Demografická problematika byla uvedena teoretickým referátem prof. K. Ivaničky (přírodovědecká fakulta Univerzity Komenského, Bratislava) *Evoluce prostoročasu a možnosti jeho prognózování*. Zabýval se otázkami soudobých teorií lokalizace orientovaných na evoluční procesy. Rozebíral metodické otázky a předpoklady teorie disipativních struktur, struktur vzdálených od bodů maxima entropie a problémy ekonomického prostoročasu.

Z metodických otázek byly zdůrazněny: systémový přístup v referátu *Systémové rysy prognózování* Z. Drába a V. Pernícy, tvorba a využívání modelů v příspěvku L. Machoně *K prognostickému modelování a požadavky na soustavu ukazatelů v referátu Možnosti a meze ukazatelů v sociálních prognózách* M. Illnera (všichni z Ústavu pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha).

Nové přístupy k metodice prognózování sociálně demografických procesů, především pak populační reprodukce, byly obsahem referátu J. Rychtaříkové (přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy, Praha) a I. Lesného (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) *K aktuálním otázkám vědeckého prognózování sociálně demografického vývoje a demografické struktury*. Otázkami prostorové racionizace rozmístování pracovních sil se zabývali P. Chalupa (pedagogická fakulta Univerzity J. E. Purkyně, Brno) a M. Macka (Geografický ústav ČSAV, Brno) v příspěvku *K prognóze potenciálu pracovních sil v ČSSR*. B. Jungman (Výzkumný ústav sociálních věcí a práce, pracoviště Praha) a F. Holman (Dům techniky ČSVTS, Pardubice) se ve svém příspěvku *Způsob života a životní prostředí člověka: východiska a směry prognózy* zabývali zkušenostmi z doposud provedených prognostických studií rozvoje životního způsobu a na tomto základě se pokusili zformulovat východiska prognostických úvah.

Prognózami rozvoje bydlení jako sociálního fenoménu se zabýval v příspěvku *Prognóza rozvoje bydlení* K. Vališ (DRUPOL Brno). Zkušenosti z dlouhodobého sledování zdravotní situace pracujících v podniku a jejich význam pro prognózu byly obsahem příspěvku *Návrh subsystému pro prognózování zdravotní péče v rámci ASŘ podniku* E. Meinze (Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Plzeň) a J. Meinze (Krajský ústav národního zdraví, Plzeň). Na otázky hledání nových technologií sociální činnosti, které jsou převodními pákami od teorie k praxi, se zaměřil Z. Častorál (Vysoká škola SNB, Praha) v příspěvku *Metody algoritmizace sociálních procesů a prognózování*. Metodologickou a metodickou stránkou prognózování sociálního rozvoje v územních jednotkách a místech se zabývali J. Kovář (Výzkumný ústav rozvoje oblastí a měst, Ostrava) a J. Vaníčková z téhož ústavu. S programovým systémem umožňujícím konverzací s bázi dat pomocí terminálů seznámil konferenci K. Lux (ÚRO, Praha) v referátu *Automatizované zpracování informací v ROH pro řízení sociálního rozvoje*. Otázkami sociálních dimenzí prognóz v dopravě se zabývali J. Cyrček (Ústav silniční a městské dopravy, Praha) a E. Mleziva (Výzkumný ústav dopravní Žilina, pracoviště Praha).

Konference se vyznačovala dělnou atmosférou, což potvrdila diskuse k referátům, jakož i panelová diskuse, v níž byly vyzvednuty otázky spojování automatizace řízení i ASŘ s prognózováním sociálního rozvoje. V průběhu jednání konference byla shromážděna řada zajímavých námětů, které byly na závěr jednání shrnuty jako doporučení společenské praxi.

Pro racionalizaci prognózování sociálního rozvoje a pro účelné využívání výpočetní techniky AIS, ASŘ v prognostické činnosti se doporučuje:

- v prognózách rozvoje československé společnosti vycházet důsledně z analýzy a prognózy podstatných vnějších vlivů, tzn. z prognózy: a) forem a úsilí nutného k zachování míru a řešení globálních problémů lidstva, b) možného vývoje politických, sociálních a ekonomických vztahů zemí RVHP, jakož i vývoje mezinárodní dělby práce, c) vývoje možných ekonomických a politických vlivů kapitalistické společensko-ekonomické formace, d) ekologických přeměn;
- při vypracování prognózy respektovat hierarchii řídicích úrovní, podporovat přitom vymezení sfér centralizace a decentralizace ve spojení s resortním i územním plánováním a řízením; vycházet z předpokladu, že komplexní prognóza rozvoje československé společnosti nemůže být pouhou sumarizací prognóz regionálních, resortních nebo jednotlivých stránek společenské existence politické, vědeckotechnické, sociální, ekonomické, ekologické;
- v prognózách důsledně vycházet z analýzy současného stavu a trendů rozvoje prognózovaného jevu, jakož i z jeho historie, zároveň postihovat zlomy a revoluční zvraty v prognózovaných jevech; pasportizace objektů má význam i pro prognózování;

- jako přípravu k vypracování prognóz zpracovat kritické zhodnocení doposud vypracovaných prognóz a dlouhodobých koncepcí;
- ve spojení s hierarchizací prognózování podle řídicích úrovní zvážit vztahy prognóz na vyšších a koncepcí na nižších řídicích úrovních;
- v prognózách rozvoje společenské dělby práce věnovat pozornost prohlubování vzdělávacích funkcí výrobně hospodářského a vědecko-projekčního systému a výrobních funkcí vzdělávacího systému, a to ve spojitosti s rozvíjením principu „celoživotního vzdělávání“;
- zvýšit úsilí v rozmnožování poznatkového fondu o metodách a formách zpracování územních a oblastních prognóz, způsobech a možnostech jejich využívání jako prognóz, event. dlouhodobých koncepcí rozvoje krajů a oblastí a možnostech jejich sjednocování s prognózami a koncepcemi resortů a podniků;
- v prognózování rozvoje oblastí vycházet z administrativně správního členění území ČSSR; otázky rozvoje přirozeně se formujících rajónů i aglomerací musí být součástí prognóz, event. dlouhodobých koncepcí rozvoje krajů a oblastí, mnohdy jako hlavní články těchto koncepcí;
- v prognózách, ev. koncepcích sociálního rozvoje podniků a výrobně hospodářských jednotek se orientovat na rozvoj pracovních kolektivů a prvořadou pozornost věnovat prognózám, ev. koncepcím rozvíjení kvalifikace a osvojování marxistického světového názoru ve spojení s prognózami rozvoje rozhodujících technologií;
- při zpracování prognóz a koncepcí dílčího charakteru nebo místního významu se někdy využívá vzorů, nebo se vychází z trendů odhalených ve vyspělých kapitalistických státech, v podobných případech je vždy nutno brát v úvahu rozdíly vyplývající z principiálních rozdílů společenských systémů;
- vypracované prognózy se stávají součástí poznatkového fondu společnosti o společnosti, je nutno zvážit způsob jejich zařazení a využití v systému vzdělávání; v každém případě je začlenit do systému „celoživotního vzdělávání“;
- nedílnou součástí prognózy sociálního rozvoje by se měly stát prognózy rozvoje bydlení, což je významná sociální aktivita, která je integrální součástí životních aktivit každého jedince;
- v současné počáteční fázi permanentní prognostické činnosti na všech řídicích úrovních je účelné zveřejňovat koncepci práce nově formovaných prognostických pracovišť: vzájemná informovanost je prvním předpokladem vědeckých diskusí, a tedy i zvyšování kvality výsledků prognostických a koncepčních prací; kromě toho se zapojení širokého okruhu občanů do diskusí o prognózách a koncepcích stane významnou formou prohlubování socialistické demokracie;
- ve spojení se zakládáním prognostických pracovišť uvažovat o založení časopisu k otázkám prognózování s výraznou interdisciplinární orientací;
- potřeba využívat maximálně možného množství základních dat v prognóze nebývále zvyšuje potřebu vybavení výpočetní technikou; její použití předpokládá možnost běžně využívat rozsáhlých datových souborů v „dialogovém režimu“; v tomto směru je třeba všestranně rozvíjet malou výpočetní techniku, místní i celostátní výpočetní sítě a banky dat různých úrovní;
- urychlit vypracování potřebného software pro prognostické práce, a to pro mini, mikro a kancelářské i osobní počítače; v jejich vybavení by měly být „tvůrčí dialogové systémy“ a samozřejmě i systémy ochrany dat;
- pro sociální prognózu je charakteristické, že se vedle kvantitativních ukazatelů různé „tvrdoosti“ nutně využívají i kvalitativní ukazatele, namnoze komplexního charakteru i ve verbální formě; k součinnosti člověk-počítač tohoto typu je také nutno připravovat software;
- v projektování technického i softwarového vybavení automatizovaných systémů určených k prognostické činnosti je vždy nutno dávat prioritu věcným a metodologickým otázkám prognózy před formálními procedurami algoritmizace a programování;
- prognostická činnost vyžaduje dlouhodobé uchování základních informačních fondů o minulosti sociální reality, například primárních dat dílčích výzkumů i mikrocensu; doporučuje se zvážit možnost úpravy platných předpisů o rušení datových souborů uložených na magnetických nosičích po uplynutí pěti let a připravit technicko-organizační opatření pro dlouhodobé uchování dat na těchto nosičích;
- v neposlední řadě je nutno upozornit na výrazný vliv osobnosti prognostika na prognózu, v každém případě je nutno předpokládat, že se do prognózy promítne světónázorová orientace, profesní orientace i psychologická charakteristika osobnosti prognostiků.

Účastníci konference zdůraznili nutnost prosazovat principy socialistického řízení — prioritu politiky, která vyjadřuje zájmy vládnoucí třídy; klíčový význam ekonomiky, která vytváří zdroje uspokojování potřeb společnosti a jednotlivců; socialistické demokracie, která je základní formou řízení společenských procesů, zabezpečující kontrolu činnosti řídících struktur pracujícími masami a všestranný rozvoj socialistického kolektivismu. Prohlubování a zkvalitňování prognostické činnosti jistě přispěje k aktivizaci intenzifikačních faktorů sociálního a hospodářského rozvoje v duchu požadavků XVI. sjezdu KSČ.

Vladimír Pernica

Seminář „Současný stav a vývoj programů pro společenské vědy“ Kosova Hora, 19.—23. 11. 1984

Důležitost programového vybavení pro plnění úkolů sociologie dnes již není přezírána, i když samotný vývoj je při plánování rozvoje oboru podceňován. Sekce metod a technik ČSSS při ČSAV pořádala ve dnech 19.—23. 11. 1984 v Kosově Hoře seminář, jehož cílem bylo ukázat současný stav programového vybavení a zároveň stimulovat jeho tvorbu. Zájem o seminář byl velký a zcela (již opakovaně) vyvrátil názory, že metodologie zpracování dat, programování, metodika statistické analýzy dat apod. jsou témata jen pro několik málo zainteresovaných odborníků. Zájem byl natolik vysoký, že část přihlášek musela být z kapacitních důvodů odmítnuta, že zasedání semináře pokračovala ve svých kulatých stolech, předváděních a neformálních diskusích hluboko do noci.

Seminář zaujímá význačné místo mezi akcemi zaměřenými k naplnění jednoho ze základních požadavků, které dnes před sociologií stojí: praktická aplikace poznatků v řízení společnosti, jednotlivých organizací, hospodářských i územních celků a aktivní a přímý vstup sociologických výsledků do řešení závažných problémů v jejich sociálních aspektech, do plánování, rozhodování a prognózování sociálních aspektů rozvoje společnosti. Urychlený vstup vědy do praxe řízení, k němuž zavazuje usnesení 8. zasedání ÚV KSČ, předpokládá využití informace o reálném stavu v analýze, rozhodování, řízení. Aby se však informace stala sociologickou informací a aby mohla být sociologicky využita, musí projít velmi složitým procesem zhodnocení, interpretace, zobecňování a konstrukce modelů, které umožňují prakticky (a to jak ad hoc, tak i v rutinním provozu) ji využívat. Je to dlouhý řetěz nutných podmínek — od rozvíjení prověřené sociologické teorie, metodologie, přes rozvoj metodiky sběru a zpracování dat, statistickou metodiku (a teorii), programování, organizaci sběru informací ke konkrétní aplikaci, analýze a vytváření závěrů. Vytváření programů, udržování a rozvíjení programových systémů je nezbytným, i když stále zanedbávaným článkem. Předpokládá vysoké profesionální i pevné organizační zázemí a dobré podmínky. (Poznamenejme tu, že tvorba programů je jiný aspekt zabezpečení oboru než zajištění provozu výpočetních středisek.)

Široká paleta úkolů i dílčích úloh se odráží v nutnosti extenzivního obsahu i rozrůzněných forem programování. To se částečně (i když zdaleka ne, bohužel, plně) projevilo i na semináři v Kosově Hoře. Ukazuje se, že tři hlavní směry uplatnění programů v sociologické praxi jsou od sebe značně izolovány, což se projevuje negativně i v samotném zabezpečení:

1. Programy pro vlastní vědeckou a výzkumnou analýzu dat v rámci sociologie, pro vytváření nových sociologických poznatků, jsou získávány pro základní výzkum především pronájmem ze zahraničí.
2. Programy pro specifické sociologické aplikace, prováděné podle potřeb jednotlivých organizací (většinou klasickou sociologickou výzkumnou technikou — výběrovým šetřením a dotazníkem), jsou vytvářeny živelně, většinou bez znalostí světových trendů v oboru programování a bez znalostí současné úrovně a nejnovějších poznatků z oboru programování, mají omezený obsah, který pokrývá jen nejzákladnější úlohy analýzy, většinou se tradičně zaměřují na analýzu, a ne na důležitou součást manipulace s daty, chybí u nich uživatelsky výhodné vybavení.
3. Programy pro rutinní sociologické aplikace při řízení malých i velkých celků, které mají zajišťovat pravidelný přísun sociologické informace zpracované a zhodnocené pro konkrétní účely, pro průběžné informování, rychlé, signální a operační zprávy i hluboké a pravidelné rozborů stavu, vznikají na jednotlivých místech izolované a v závislosti na složení, záměrech, možnostech i na profesionální úrovni realizačního týmu.

Seminář byl odrazem současného stavu, ukázal na nedostatky i rezervy, shrnul